

ФОРМИ КОНФОРМІЗМУ З ІСТОРИЧНИМ МИНУЛИМ В ОПОВІДАННІ І. БАХМАН «СЕРЕД УБИВЦЬ ТА БЕЗУМЦІВ»

Розглядається оповідання австрійської письменниці Інгеборг Бахман «Серед убивць та безумців» («Unter Mördern und Irren»), яке увійшло до першої прозової збірки авторки «Тридцятий рік» («Das dreißigste Jahr», 1961 р.). В основі його аналізу лежить спроба продемонструвати ставлення австрійців до власного минулого за часів «Третього рейху» та наслідків Другої світової війни для громадян цієї держави. Застосовується один із принципів дослідження художніх текстів з позицій культурних студій, згідно з яким уявлення кожного індивідуума про історію та культуру обмежуються суб'єктивно-контекстуальними факторами відповідного часового проміжку.

Ключові слова: І. Бахман, австрійська література, австрофашизм, конформізм, образ жертви.

Рассматривается рассказ австрийской писательницы Ингеборг Бахман «Среди убийц и безумцев» («Unter Mördern und Irren»), который вошел в первый сборник прозы автора «Тридцатый год» («Das dreißigste Jahr», 1961 г.). В основе его анализа – попытка продемонстрировать отношения австрийцев к своему прошлому во времена «Третьего рейха» и последствий Второй мировой войны для граждан этого государства. Используется один из принципов исследования художественных текстов с позиции культурных студий, согласно которому представления каждого индивидуума об истории и культуре ограничиваются субъективно-контекстуальными факторами соответственных временных рамок.

Ключевые слова: И. Бахман, австрийская литература, австрофашизм, конформизм, образ жертвы.

The short story Among Murderers and Madmen (Unter Mördern und Irren) of Austrian writer Ingeborg Bachmann is included into to the first author's prose collection The Thirtieth Year (Das dreißigste Jahr, 1961). The subject of the short story is the attitudes of Austrians to their own past during the period of the Third Reich and consequences of the Second World War for the citizens of this state. The text of the short story is interpreted in the paper from the perspective of Cultural Studies, which understand the individual history and culture as limited by subjective-contextual factors of a certain historical period.

Key words: I. Bachmann, Austrian literature, Austrofascism, conformism, image of victim.

*«Війну більше не проголошують, її продовжують». –
уривок з поезії «Усі дні» [6, с. 46].*

Якщо сьогодні поглянути на Австрію в існуючому історико-культурному контексті, то для пересічної людини вона сприйматиметься переважно як невелика альпійська держава, батьківщина Моцарта й відомий гірськолижний курорт. Долучивши до цих кліше події Другої світової війни, до поданого вище списку додається образ країни-жертви, яку у квітні 1938 р. було примусово анексовано до нацистської Німеччини. Такі настрої тривалий час панували і в австрійському суспільстві, яке нібито забуло стан ейфорії, який охопив велику частину народу після аншлюсу [3; 10]. Вони змирилися з жахіттями «Третього рейху», вважаючи себе такими жертвами нацистського режиму, як і решта окупованих під час війни країн Західної та Східної Європи.

Інгеборг Бахман (1926-1973) одна з перших у німецькомовній літературі порушує питання про існування латентного фашизму в австрійському суспільстві 50-60-х рр. ХХ ст. Так, починаючи зі свого вірша «Ранній полудень» («Früher Mittag», 1952 р.), який увійшов до її першої поетичної збірки «Відрочений час» (1953 р.), авторка підкреслює повернення «катів з минулого», які «п'ють із золотих келихів» (тут і далі переклад наш. – Ю. В.) [6, с. 44]. Також вона чітко вказує на час – «через сім років» [6, с. 44], наголошуючи на періоді між завершенням Другої світової війни і відповідним сьогоднішнім. До того ж, прикметно, що вперше дана поезія пролунала на хвилях ганноверського Північно-Західнонімецького радіо 3 листопада 1952 р. саме під заголовком «Через

сім років» («Sieben Jahre später») [6, с. 645], що підтверджує передусім важливість моменту дії у первинному варіанті тексту.

Взагалі ставлення до минулого за часів аншлюсу вважається болючою темою для простих громадян Австрії та складною – для австрійських письменників [див.: 4]. Так, упродовж майже 40 років вони опубліковують художні тексти, в яких відображається критика суспільної моралі, яка ще не пододала «буденний фашизм» («Alltagsfaschismus») та його наслідки. Якщо розглядати великі прозові твори, то, за літературознавцем А. Шініною, до таких текстів можна віднести романи: «Вовча шкіра», (Die Wolfshaut), 1962 р.) Ганса Леберта, «Мороз» («Frost» 1963 р.) Томаса Бернарда, «Карнавал» / «Масниця» («Fasching», 1967) Герхарда Фрітча, «Біле місто» («Die weiße Stadt», 1969 р.) Міло Дора, «Діти мерців» («Die Kinder der Toten», 1995 р.) Ельфріде Єлінек, «Хвороба Кітахари» («Morbus Kitahara», 1995 р.) Крістофа Рансмайера [12].

Поряд з даними авторами дослідниця вказує й на постать І. Бахман, а саме на її оповідання «Серед убивць та безумців» («Unter Mördern und Irren», 1961 р.), створеному ще у 1956/57 р. Назву цього прозового твору, знакову, на наше переконання, у відповідному тематичному зрізі, було обрано у свій час критиком К. Бартчем як заголовок для огляду австрійської літератури за 1995 р. У ньому автор вказує на те, що прихований австрофашизм 60-х рр., описаний І. Бахман у цьому оповіданні, на думку самої письменниці, за змінених умов чи обставин може прийняти відкриту агресивну форму. К. Бартч констатує, що дане явище продовжує існувати й у 90-ті рр. ХХ ст., що проявляється передусім у відображенні двоякого ставлення до свого минулого та всеохоплюючому песимізму разом з відчуттям зацикленості на проблемах своєї країни [8].

Власне, у цьому творі І. Бахман зображує різновиди пасивного конформізму з фашистським минулим з боку колишніх колабораціоністів та представників молодшої генерації, які не в останню чергу нав'язані загальною політикою нейтралітету (26 жовтня 1955 р. Австрія офіційно стає нейтральною державою) [10]. Авторка починає оповідання, чітко визначивши хронотоп дії «Ми у Відні, після більше ніж 10 років війни. «Після війни – ось точка відліку» [7, с. 159].

Перед нами черговий вечір стомлених робочим тижнем чоловіків, які традиційно збираються у ресторанчику «Корона». Серед звичної компанії дев'яти приятелів (Гардерер, Бертоні, Гунтер, Раніцкі, Фрідль, Малер, наратор, Герц та Штекель) цього разу відсутні два останні. Оповідач називає цей вечір «чорною п'ятницею» [7, с. 161], імпліцитно відчуваючи, що розпочата розмова про «героїчне» військове минуле цих чоловіків матиме негативні наслідки. До того ж такий тон задається й дивним, на перший погляд, зауваженням Малера про те, що сьогодні прийшло тільки троє євреїв, вказуючи на Фрідля, оповідача та на себе, позаяк усі вони насправді не належать до представників вказаного народу. Проте даний коментар стосується не стільки національної приналежності даних осіб, як, насамперед, ідентифікує їх із жертвами – австрій-

цями, які намагаються критикувати наявний суспільний лад. Німецький літературознавець П. Байкен [9] протиставляє цих персонажів решті членам товариства, які виступають їхніми антагоністами, позаяк вони були безпосередніми учасниками військових дій на боці фашистської коаліції.

Приятелі втікають сюди від своїх побутових проблем (нудних дружин з дітьми) до безтурботної компанії однодумців. Пізній вечір п'ятниці супроводжується «інтелектуальними» бесідами під вино та цигарки. П. Байкен [9] та К. Аманн [4, с. 19] вбачають у антитезі чоловік – жінка (дружини вбивали свою «другу половинку» в нічних мареннях) наявність конфлікту, який виходить за межі статевого поділу суспільства, він стосується існування людей у двох паралельних площинах, в яких вони одягають відмінні маски.

Захмелілі чоловіки починають верзти всілякі нісенітниці про свої «героїчні подвиги», подекуди зображуючи себе у діагностично протилежних образах. Так, Гадерер розповідає про свої найвищі нагороди ще у Першій світовій війні, хоча така риса характеру, як сміливість у нього повністю відсутня; Бертоні оповідає побрехеньки про бордель під керівництвом німця-філолога, Фрідль демонструє свої знання у військових тонкощах, у той час як є одного віку з оповідачем і не може бути достатньо компетентним у цьому питанні; холоднокровний і безстрашний Малер зізнається у прийомі морфію та у двох спробах самогубства в роки Першої світової війни. У такий спосіб І. Бахман підкреслює, що ці люди самі не усвідомлювали своєї істинної сутності, «отже, всі вони існували у двох світах і були різними в обох світах, як розділені й неспроможні з'єднатися Я, котрі не мали права зустрітися» [7, с. 171].

Отож, час минув, і здається усі жахіття війни забуті, а колишні австрійські солдати та офіцери пристосувалися до реалій тогочасного соціуму. Так, австрійський історик В. Дорнік зазначає, що якщо у перші роки існування Другої республіки військові та політичні діячі, причетні до злочинів націонал-соціалізму, переслідувалися, то згодом більшу їх частину амністували, і «колишні» (евфемізм на позначення злочинців гітлерівського режиму) повернули прихильність влади і громадян [11, с. 139-141]. Держава намагалася стерти цю сторінку не тільки зі шкільних підручників історії, але й з власної пам'яті (тема-табу навіть у сім'ях), замінивши її фікцією, продиктованою не в останню чергу політикою союзних військ-визволителів та згодом схваленою на державному рівні. Австрійський уряд не визнавав за собою вини, оскільки вважав себе першою жертвою нацистського терору, тому й не бажав нести відповідальність за «чужі» злочини.

Для того, щоб краще змалювати своїх персонажів-пристосуванців, І. Бахман вводить фігуру старого, неохайного художника-карлика, який, незважаючи на свій непривабливий зовнішній вигляд, здатен побачити справжнє єство людини. Почергово він створює автопортрети 4 чоловіків, які характеризують 4 типи особистостей-конформістів. Перший з них – Гадерер, завідувач редакції на радіо та автор численних, визнаних публікою драм, який пристосовує власні висловлювання до певних обставин та відповідного оточення людей, зображений з виразом обличчя на публіку, з маскою

актора, який має на меті зіграти роль Мефістофеля або Яго. Другий приятель – Бертоні, автор літературних додатків, якість яких з кожним роком знижується, майстер натяків та напівтонів, які він якраз і опанував у роки жорсткої цензури нацистського режиму, – нагадував на малюнку людину, яка боїться про щось повідати вголос. Наступний персонаж – Раніцкі, професор історії, людина, яку відкрито іменують прилаштуванцем, позаяк навіть на картині бідного митця його «вуха та вії робили рух на знак згоди» [7, с. 166]. Четвертий портрет, присвячений Гуттеру, щасливому обранцеві долі, спонсоріві всіляких культурних заходів без жодного інтересу до них, виглядав по-дитячому безтурботним і впевненим у своїх діях.

На наш погляд, усі ці чотири перераховані вище образи чоловіків являють собою різні форми пасивного прилаштування до суспільної моралі, які тою чи іншою мірою показують відповідні типи поведінки людей із заплямованою репутацією. Їхню поведінку можна класифікувати – від прихованої агресії Гадерера, боязкої мови натяків Бертоні та цілковитої згоди Раніцького з переконанням більшості, – і закінчуючи відвертим демонструванням відсутності сумління у Гуттера.

Що стосується інших трьох згаданих вище приятелів-псевдоєвреїв, то їх, за авторським задумом, не потрібно зображати на полотні, оскільки вони не можуть змиритися з минулим. Це покоління, яке наприкінці Другої світової війни тільки вступило до лав армії, не спотворене цілковито політикою «замилування очей». При згадці Гадерера про безцінність «гіркого досвіду» [7, с. 169], отриманого на фронті, молодший за віком Фрідль різко зауважує, що зовсім не шкодує за втратою такої життєвої мудрості.

Наодинці надто сп'янілий Фрідль зізнається оповідачеві у неможливості зрозуміти, що поєднує їхнє товариство. Чоловік вважає, що «ми всі повинні жити разом і не можемо жити один з одним» [7, с. 174]. Він стверджує, що після 1945 року був упевнений в тому, що тепер світ буде чітко поділений на добрих і злих, але насправді так не сталося, все знову переплуталося. У такий спосіб Фрідль вказує на відсутність так званого часу нуль (Stunde Null) в історії Австрії, на відміну від Німеччини, коли після Другої світової війни країна визнала свою провину і публічно покарала злочинців нацистського режиму. Він з гіркотою визнає, що «жертви залишаються жертвами», а «для убивць змінюються часи!» [7, с. 177].

Фрідль також згадує розмову з братом відсутнього приятеля Герца під час перебування у Лондоні, коли останній звинувачує таких, як він, у пасивності в роки Другої світової війни. На відміну від самого Герца, який планує незабаром повернутися до Відня, його брат твердо заявляє про своє протилежне бажання: «Я більше ніколи не приїду в цю країну. Я не буду *жити серед убивць*» (підкреслення наше. – Ю. В.) [7, с. 176]. У свою чергу, оповідач зізнається в тому, що розуміє наведені вище слова краще за самого Герца. Власне, наратор і уособлює переконання І. Бахман. Як зазначає Д. Затонський, перша прозова збірка «Гридцятий рік», окрім двох нецентральных творів «Крок до Гомори» та «Ундіна йде», характеризується веденням оповіді винятково від імені чоловіків, які виступають своєрідними авторськими рупорами [2, с. 363-364].

Можливо, дана фраза про відмову співжиття з убивцями є одним із ключів до розуміння постійного номадизму І. Бахман. Свою точку зору про дану війну вона виразно окреслює передусім у вже згаданій на початку розвідки поетичній збірці «Відрочений час». Також у своєму «Воєнному щоденнику» [5] («Kriegstagebuch», 2010 р.) 18-річна дівчина, яка на той час була змушена одночасно завершувати перерване навчання та працювати вчителькою, не сприймає решти школярок-фанатиків і сміливо дивиться смерті в очі (не ховається від бомб під час тривоги). Мабуть, І. Бахман не відчуває ще за австрійським суспільством, частиною якого виступає сама, провини за скоєні злочини, вона прагне просто жити: навчатися, творити, кохати (особливо після знайомства з віденським євреєм-емігрантом, британським солдатом Джеком Га мешем) [див.: 5]. Так, подруга І. Бахман, І. фон Вайденбаум, вважає початком усвідомлення жахів Другої світової війни, яку вона називає «травматичним історичним досвідом» письменниці [13, с. 24], не дату вступу гітлерівських військ до Австрії (за свідченням матері, Ольги Бахман, донька перебувала тоді в лікарні, й була надто юна, щоб адекватно сприйняти тодішню ситуацію), а асоціює його з періодом навчання письменниці у Відні. Саме у цьому місті вона знайомиться з жертвами нацистського терору, зокрема з Паулем Целаном, сестрами Ельзою та Бертою Айхінгер, емігрантами празько-лондонського кола й іншими [13, с. 24-25].

Наратор у тексті під час розмови з Фрідлем у вибірально висловлює думку про неможливість постійного перебування у статусі псевдо-жертви, якими змушені репрезентувати себе австрійці: «Не можна бути впродовж усього життя жертвою. Так не годиться» [7, с. 176]. Даною реплікою І. Бахман закликає суспільство не закривати очі на минуле і водночас вона сподівається та інтуїтивно відчуває, що незабаром цей час «очищення» настане.

Поштовхом до зрушення у цьому напрямку можна вважати так звану справу Курта Вальдгайма у 1986 р., коли останній як претендент у президенти змушений був публічно зізнатися у своєму «коричневому минулому». Він пояснив даний факт біографії звичайним виконанням свого обов'язку, підкреслюючи, що так чинили тисячі простих австрійців, не бачачи ніякої власної вини, а, навпаки, відчуваючи прикрість за псевдовдавання жертви фашизму. Саме на позиціонуванні себе одним із солдатів, які сумлінно несли свою службу і програли війну, К. Вальдгайм будує свою передвиборчу програму і виграє вибори [3, с. 10-11; 10, с. 274-275]. Як ми бачимо, в Австрії, на відміну від Німеччини, «час нуль» настав майже через 40 років, міф про острів Блаженних (так Папа Римський Павло VI назвав Австрію у 1970-ті рр. – Ю. В. [10, с. 260]) розвіявся, поступово формуючи новий образ країни на світовій арені, який базується вже на історичних фактах.

Що стосується таких персонажів, як Малер та Штекель, то І. Бахман не зображує їхнього ставлення до цієї війни та її наслідків так показово як у випадку з Фрідлем. Однак зауваження на початку оповідання про те, що розмова почала розвиватися у цьому тематичному напрямкові, оскільки дані приятелі були відсутні або ж не сприймалися перешкодою, свідчить про те, що

вони відрізняються від зображених вище конформістів. Як уже зазначалося, ці чоловіки, включаючи Фрідля та Герца, – представники нової генерації, яка розуміє усю безглуздість замовчування правди, але й не здатна поки що відкрито виступити проти цього. Можливо, їх теж можна вважати свого роду пристосуваннями, оскільки вони демонструють свій спротив проти пере-креслення історії досить обережно: тет-а-тет з оповідачем (Фрідль), іронізуючи над портретами-кариатурами приятелів (Малер), через еміграцію до іншої держави та тісною дружбою з пристосуванцем Бертоні (Штекель), виступаючи тим самим едальною «ланкою», яка збирає дану компанію за одним столом (Герц).

Оповідання закінчується нещасним випадком (суїцид), який стався з незнайомцем. Він іменує себе вбивцею, виступаючи насправді жертвою [2, с. 363]. Цей дивакуватий для більшості приятелів чоловік оповідає про свої невдалі спроби знайти свою жертву-мішень, про свою неспроможність вбити ворога на полі бою, яке він сприймає не «місцем військових баталій», а

«ареною вбивства» [7, с. 183]. На думку Д. Затонського, ця особа – бахманівський герой, шукач абсолюту, який не капітулює, а повстає проти колабораціоністів, на яких лежить вина і в його смерті [2, с. 361]. Він скоює злочин над собою, не в змозі пристосуватися до існуючої моралі. Даний персонаж також може вважатися авторським «Я», як і образи оповідача та Фрідля.

На завершення І. Бахман ставить питання про істинне розуміння жертви, на прикладі людини, яка з самого дитинства вважала себе катом, так нікого й не вбивши. Суспільство продовжує мовчки сприймати те, що їй нав'язує політика верхівки, існувати у відпо-відному історико-культурному заангажованому сере-довищі, намагаючись придушити найменші докори сумління та виховуючи своїх дітей у душі конформізму. Форми цього співіснування можна окреслити – від прихованої агресії, тотальної згоди з протилежною думкою інших, відвертого демонстрування відсутності моралі (старше покоління), – до боязких розмов віч-на-віч, іронії та втечі за кордон (представники молодшої генерації).

ЛІТЕРАТУРА

1. Западное литературоведение XX века : [энциклопедия] / [под ред. Е. А. Цурганова]. – М. : Intrada, 2004. – С. 205–207. – (ИНИОН. РАН. Центр гуманитарных научно-информационных исследований. Отдел литературоведения).
2. Затонский Д. В. Австрийская литература в XX столетии / Дмитрий Затонский. – М. : Худож. лит., 1985. – С. 346–368.
3. История австрийской литературы XX века / [отв. ред. В. Д. Седельник]. – Т. II. 1945–2000. – М. : ИМЛИ им. А. М. Горького РАН, 2010. – 576 с.
4. Amann K. Der Zweite Weltkrieg in der Literatur. Österreichische Beispiele [Електронний ресурс] / Klaus Amann. – Режим доступу : http://www.erinnern.at/bundeslaender/oesterreich/e_bibliothek/seminarbibliotheken-zentrale-seminare/padagoginnen-als-gedachtnispolitische-akteure/628_Amann%20Der%20Zweite%20Weltkrieg%20in%20der%20Literatur.pdf/view.
5. Bachmann I. Kriegstagebuch / Ingeborg Bachmann / [Hrsg. und mit einem Nachwort von Hans Höller]. – Berlin : Suhrkamp Verl., 2010. – 107 S.
6. Bachmann I. Werke: in 4 Bd. / Ingeborg Bachmann / [Hrsg. Christine Koschel, Inge von Weidenbaum]. – 4. Aufl. – München–Zürich : Piper-Verl., 1993. – Bd. 1 : Gedichte. Hörspiele. Libretti. Übersetzungen. – 683 S.
7. Bachmann I. Werke: in 4 Bd. / Ingeborg Bachmann / [Hrsg. Christine Koschel, Inge von Weidenbaum]. – 4. Aufl. – München–Zürich : Piper-Verl., 1993. – Bd. 2 : Erzählungen. – 609 S.
8. Bartsch K. «Unter Mördern und Irren»? Zu einem Menschenbild in der zeitgenössischen österreichischen Literatur [Електронний ресурс] / Kurt Bartsch. – 20 S. – Режим доступу : www.uni-graz.at/communication/news/archiv/2003/graz2003/projekte/PDF/BARTSCHTXT.PDF.
9. Beicken P. Ingeborg Bachmann / Peter Beicken. – München : Beck, 1988. – 288 S.
10. Beller S. Geschichte Österreichs / Steven Beller ; [Übersetzt aus dem Englischen von Susi Schneider]. – Wien ; Köln ; Weimar : Böhlau Verl., 2007. – 313 S.
11. Dornik W. Österreich zwischen dem Ende Österreich-Ungarns und den ersten Jahren der Zweiten Republik. Eine essayistische Spurensuche nach der Identität und Souveränität zwischen 1981 und 1955 / Wolfram Dornik // Österreich und die Ukraine im 20. Jahrhundert & Auf der Suche nach der Identität und Souveränität / Beiträge der Internationalen wissenschaftlichen Konferenz (Czernowitz 6. Oktober, 2009). – Czernowitz : Selena Bukowina, 2010. – S. 103–147. (Ukrainisch und Deutsch) / [Австрія та Україна в XX столітті: в пошуку ідентичності та суверенітету / Матеріали міжнародної наукової конференції (Чернівці, 6 жовтня 2009.) – Чернівці : Зелена Буковина, 2010]. – (укр. і нім. мовами).
12. Schininà A. Tradition und Zeitkritik in der österreichischen Erzählliteratur nach 1945 [Електронний ресурс] / Alessandra Schininà // Literatur versus Nation. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften. – Nr. 15. – August, 2004. – Режим доступу : http://www.inst.at/trans/15Nr/05_08/schinina15.htm.
13. Weidenbaum von I. Ist die Wahrheit zumutbar? / Inge von Weidenbaum // Ingeborg Bachmann und Paul Celan. Poetische Korrespondenzen. Vierzehn Beiträge / [Hrsg. B. Böschenstein und S. Weigel]. – Frankfurt-am-Main : Suhrkamp Taschenbuch Verl., 2000. – S. 23–28.